

ETICKÝ KOMPLEX, MORÁLNE EMÓCIE A NORMY V PARTNERSTVE

Táňa Grauzelová

Ústav etnológie, Slovenská akadémia vied, Bratislava
tgrauzlerova@gmail.com

Ethical complex, moral emotions and norms in relationship

Abstract—This project is focused on exploring the relationship between the set of dominant ethical norms in a given society and moral emotions which emerge as an effect of breaking these norms. The domain which I focus on are norms from the area of partnership. In this paper, I use the theory of ethical complex of anthropologist Richard Shweder and the theoretical model of social intuition of psychologist Jonathan Haidt. The main purpose of the fieldwork is the examination of the social intuition model, which stresses the role of social persuasion in making moral judgements. In this connection, I want to explore which ethical complex is prevalent in a given society, and which partnership norms are referred to. I try to show the ‚behaviour‘ of the model in empirical examples, and explore particular factors that affect it. Research methods are participant observation, informal interviews, semi- and formal interviews (in the form of model situations), and also notation of nonverbal emotional communication. In this paper, I focus on presenting empirical data relating to ethical complex.

Key Words—ethical complex, moral emotions, social persuasion, gossip

ÚVOD

NIEKTORÉ udalosti alebo činnosti, ktoré sa ľuďmi priamo týkajú, alebo také, ktoré môžu pozorovať, prípadne o nich len vedieť, majú ľudia tendenciu posudzovať z morálneho hľadiska. Psychológ Jonathan Haidt, z ktorého teórie predovšetkým vychádzam, tvrdí, že základom hodnotiacich úsudkov (nie len morálnych) sú „emócie z brucha“, inými slovami afektívne intuície. Z výskumov (Björklund et al. 2000; Haidt 2001), ktoré sa uskutočnili na overenie tohto tvrdenia môžeme usudzovať, že za morálny úsudok môže primárne emócia a nie racionalizácia, ktorá je sociálnym produktom ľudí. Jeho téza znie, že nie rozum, ale emócie sú spúšťačom morálky a racionálny proces morálneho zdôvodnenia je len post hoc javom, ktorým si chceme naše správanie ospravedlniť. Emócie sú základom morálnych intuícií, ktoré sa formujú vplyvom kultúry, pričom výsledkom formovania je „špecializácia“ intuícií na určitý súbor etických pravidiel, na tú oblasť, ktorá sa v danej kultúre posudzuje z hľadiska morálneho dobra alebo zla. Cieľom práce je preskúmať, porušenie ktorých noriem v oblasti partnerského života, starostlivosti

o deti a domácnosť vyvoláva morálne emócie, a teda vedie k morálnemu hodnoteniu.

Táto štúdia je spojením teoretických východísk, ktoré mienim použiť na svoj výskum a ich doplnením empirickými dátami, ktoré som získala počas predvýskumu, a ktoré, ako to už býva, výskumný projekt modifikujú. Hoci primárnou témou výskumu sú morálne emócie a normy v partnerstve, pri predvýskume v lokalite a získavaní kľúčových respondentov som nazbierala relevantné dáta nielen o samotnej výskumnej lokalite, ale k viacerým teoretickým východiskám, ktoré budú rozoberané v nasledujúcich častiach. Hlavný výskum bude zameraný na morálne emócie, ktoré vznikajú pri porušení noriem, a na popis fungovania modelu sociálnej intuície pri tvorbe úsudku. V tejto štúdii sa ale budem predovšetkým venovať tým častiam, ktoré z pohľadu získavania dát predchádzajú hlavnému výskumu, konkrétne etickému komplexu, a procesom, ktoré sú prítomné vo vývoji morálnej intuície.

Teoretický model, ktorý chcem v práci využiť, je model sociálnej intuície ako prístup k skúmaniu tvorby morálnych úsudkov. Ústredným bodom tohto modelu je téza, že morálne úsudky sú zapríčinené rýchlou morálnou intuíciou a ďalej nasleduje (v prípade potreby) proces pomalého, ex post facto odôvodňovania – racionalizácie (Haidt 2001). Prostredníctvom modelu sociálnej intuície Haidt tvrdí, že morálne odôvodnenie má kauzálnu úlohu v procese tvorby morálneho úsudku, len ak sú do tohto procesu zapojení aj iní ľudia. Tento model predpokladá proces sociálneho presvedčania, ktoré by mohlo mať vplyv na úsudky ostatných ľudí. Viac o procesoch, ktorými je model tvorený, uvediem v teoretickej časti.

Pretože model pri tvorbe morálneho úsudku poukazuje na kľúčovú rolu sociálneho prostredia, je dôležité všimnúť si sociálne procesy, ktoré indikujú porušenie noriem. Ako následok morálnych emócií, ktoré boli vyvolané porušením sociálnych noriem predpokladám klebety a zmeny spoločenskej reputácie. V tejto súvislosti sa zameriam na to, aké vlastnosti súvisiace s vyššie uvedenými oblasťami života sú u žien a mužov považované za dobré alebo za zlé, respektíve žiaduce a nežiaduce. Za nástroj manipulácie s reputáciou považujem najmä klebety, pričom predpokladám, že sa budú týkať predovšetkým nežiaduceho správania.

Pri definovaní pojmu morálka budem vychádzať

z funkcionalistickej teórie morálneho správania.¹ Pretože z výskumov zameraných na vnímanie morálnych pravidiel vyplýva, že predstavy o morálke sa líšia medzi kultúrami, triedami, politickými zriadeniami a rôznymi historickými obdobiami, pokus o definovanie morálky nemal predstavovať zoznam oblastí, ktoré patria pod morálnu doménu, ale mal by sa snažiť o analýzu spoločenského systému z hľadiska funkcie konkrétnych vecí a činností, ktoré sú v ňom obsiahnuté. To, že oblasť morálky v predstavách ľudí zahŕňa takmer všetky oblasti života (s mnohými odkazmi práve na sociálnu sféru) potvrdzuje, že nie je možné stupňovať a označovať veci za vec morálky alebo konvencie podľa toho, či sa ocitá na takom alebo inom zozname, ale skôr podľa toho, akú funkciu plní daná vec v sociálnom živote akejkoľvek spoločnosti (Graham et al. 2010).

O sociálnych normách možno hovoriť ako o záväzných nepísaných pravidlách. Môžeme hovoriť o princípoch, konvenciách či etických pravidlách. Podľa Ehrlicha sú normy reprezentatívne alebo typické vzory a pravidlá správania sa v danej skupine ľudí, často podporované a udržiavané právnymi či inými sankciami (Ehrlich 2005). Dôležité v tomto prípade je, že na základe zdieľanej „normy“ posudzujeme, čo je zlé alebo dobré, čo by sa malo či nemalo robiť. Termín norma v tomto prípade používam ako všeobecný termín, obsahujúci „malo by to byť tak“ presvedčenia (explicitné či implicitné), ktoré majú vplyv na úsudky.

V tomto projekte sú pre funkcionalistickú analýzu kľúčové morálne emócie. Haidt tvrdí, že akákoľvek emócia môže byť morálnou, ak je vyvolaná udalosťami, do ktorých jednotlivec nemusí byť priamo zainteresovaný a má za následok motiváciu jednotlivca k prosociálnym činom. Morálna emócia sa na rozdiel od non-morálnej vyznačuje tým, že ju vyvolávajú aj veci, ktoré priamo nesúvisia s nositeľom emócií – objavuje sa ako reakcia na udalosť presahujúce jednotlivca (tragédie na druhom konci sveta, nespravodlivosť páchaná na iných a pod.). Všetky emócie sú odpoveďou na vnímané zmeny, hrozby alebo príležitosti okolo nás, ale vo väčšine prípadov je to „ja“, kto je ovplyvnený týmito udalosťami. Emócie sa analyzujú na úrovni ich jednotlivých zložiek, akými sú udalosť vyvolávajúca emóciu, výraz tváre, fyziologické zmeny, motivácia vyvolaná emóciou a tendencia konať. Dve zložky sú kľúčové pri rozoznávaní morálnej emócie, pretože sa týkajú záujmu spoločnosti alebo druhých ľudí: vyvolávajúca udalosť a tendencia konať. Tri hlavné morálne emócie sú hnev, pohrdanie a odpor, pričom ich spoločným znakom je určitá miera odsúdenia, voči posudzovanej udalosti či osobe. Všetky tri majú za následok zmenu vzťahu k tomu, kto ich vyvolal. Hanba ako emócia sebauvedomenia súvisí s pocitom náležitosti ku skupine a funguje ako kontrola toho, aby sa z nás nestal objekt hnevu, pohrdania či odporu. Hanba je morálnou emóciou,

¹Morálne systémy sú vzájomne previazané súbory hodnôt, cností, noriem, praktík, identít, inštitúcií, technológií a psychologických mechanizmov, ktoré spolupracujú na potlačení či regulovaní sebeckého správania a tak umožňujú sociálny život (Graham et al. 2010).

pretože akcie ňou motivované umožňujú ľuďom byť konformnými s ostatnými a dodržiavať sociálny poriadok.

Morálny úsudok je definovaný ako zhodnotenie (dobro vs. zlo) činnosti alebo charakteru osoby. Tento úsudok spravidla rešpektuje súbor hodnôt, ktoré sú považované za záväzok v danej kultúre alebo subkultúre (komplex etických noriem). Táto definícia vychádza z empirického prístupu berúc do úvahy fakt o ľudskom správaní, že v každej spoločnosti ľudia hovoria o činnosti iných ľudí a posudzujú ju. Tieto vyhodnotenia sú kľúčové, ich následkom je miera budúcej interakcie (Haidt 2001).

Morálna intuícia je podľa Haidta definovaná ako vo vedomí náhle sa objavujúci morálny úsudok, ktorý zahŕňa afektívny postoj (dobro/zle, páči/nepáči). Tento proces neobsahuje vedomé kroky hľadania, zvažovania dôkazov a následnú inferenciu riešenia. Haidt tvrdí, že o morálnej intuícii možno povedať, že keď jednotlivec počuje o nejakej sociálnej udalosti alebo vidí nejakú sociálnu udalosť, jednoducho cíti jej prijatie alebo zamietnutie (Haidt 2001).

Klebety chápem ako hodnotiace reči o niekom, kto nie je prítomný. Podľa M. Gluckmanna sú klebety takým nástrojom sociálnej kontroly, ktorý podnieti jednotlivca čo najpresnejšie dodržiavať sociálne normy, pripomínajú členom skupiny význam skupinových noriem a hodnôt. Budem sa snažiť zachytiť, do akej miery prípadná klebety ovplyvňuje reputáciu neprítomného a interakciu s ním v budúcnosti. Pretože sa zameriavam na morálne zhodnotenie určitej situácie, dôležitý bude najmä obsah klebety (porušenie konkrétnej normy v danej doméne) a reakcie na ňu (Barkow et al. 1992; Eder a Enke 1991).

TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ

Morálna psychológia sa snaží vysvetliť, prečo máme sociálne motivácie k svojim pohnútkam a prečo tieto motivácie siahajú za osobný záujem. Cieľom súčasných výskumov je úloha emócií pri rozhodovaní a hodnotení.

MODEL SOCIÁLNEJ INTUÍCIE – PRÍSTUP KU SKÚMANIU TVORBY MORÁLNEHO ÚSUDKU

Z výskumov, ktoré sa uskutočnili na overenie tézy, že za úsudok sú zodpovedné emócie, nie racionalizácia, vyplynulo niekoľko dôležitých faktov: zistili sa implicitné reakcie na príbehy, ktoré obsahovali porušenie predstavy o morálne dobrom správaní, pričom nastalo určité „morálne zarazenie“ – vieme, že niečo je zle, ale nevieme racionálne vysvetliť prečo. Najznámejšie scény použité v týchto výskumoch sa týkali incestného vzťahu súrodencov, konzumácie zrazeného psa a použitia rozstrihanej vlajky na čistenie toalety. Základnou tézou modelu sociálnej intuície teda je, že morálny úsudok je zapríčinený rýchlou (automatickou) morálnou intuíciou (je to dobré/zlé, páči sa mi to/nepáči sa mi to), ktorá je (v prípade potreby) nasledovaná pomalým, ex post facto morálnym zdôvodnením.

Model sociálnej intuície je založený na princípe intuitívneho prvenstva, teda „emotions first“, pričom odvodňovanie rozhodnutia nasleduje vždy až po afektívnej

reakcii a je ňou často ovplyvnené. Haidt a jeho spolupracovníci spochybňujú kauzálny vzťah medzi morálnym zdôvodnením a morálnym úsudkom. Podľa nich sú v procese tvorby morálneho úsudku zapojené dva kognitívne procesy – zdôvodňovanie a intuícia, pričom v minulosti sa bralo ako kľúčové práve zdôvodnenie – racionálny proces. Zdôvodňovanie je však často motivované a je post-hoc konštrukciou (ilúzia objektívneho zdôvodnenia). Podľa Haidta je morálne konanie (správanie) viazané viac na morálne emócie ako na zdôvodňovanie.

Podľa Haidta má morálne zdôvodnenie pri tvorbe morálneho úsudku kauzálnu úlohu len vtedy, keď sa uskutocňuje pod vplyvom mienky iných ľudí. Inými slovami, ľudia v procese zdôvodňovania, ktorý sa odohráva len na základe vlastného uvažovania, zvyčajne nenahradzujú pôvodné intuitívne úsudky inými – nepochybujú vlastné postoje alebo predstavy. Ak má zdôvodnenie nahradiť pôvodný úsudok zapríčinený intuíciou, musí byť prítomný sociálny faktor.

V modeli sociálnej intuície sú kľúčové štyri procesy, s ktorými Haidt narába.

Proces intuitívneho úsudku – tento model predkladá, že morálne úsudky sa objavujú vo vedomí automaticky a bez „námahy“ ako výsledok morálnej intuície.

Proces post hoc odôvodnenia – morálne zdôvodnenie ako namáhavý proces, ktorý sa začne až po vytvorení morálneho úsudku. Podľa Haidta jednotlivec prostredníctvom tohto procesu hľadá argumenty podporujúce už vytvorený úsudok. Uvediem Haidtov známy príklad – príbeh o incestnom vzťahu súrodencov. Júlia cestuje zo školy na letné prázdniny do Francúzska spolu so svojim bratom Markom. Jednej noci si povedia, že by mohlo byť zaujímavé a zábavné, keby sa spolu milovali. Júlia užíva antikoncepčné pilulky, ale Mark pre dvojité istotu použije kondóm. Napriek tomu, že obom sa to páčilo, rozhodnú sa, že to už nikdy neurobia, že si túto noc nechajú ako špeciálne tajomstvo, a tak sú si bližší ako predtým (Björklund et al. 2000). Respondenti vždy hľadali racionálne odôvodnenie nemorálnosti tohto príbehu, všetky argumenty však boli non-morálneho charakteru a v príbehu boli vyjasnené.

Proces odôvodneného presvedčania (reasoned persuasion link) – model predpokladá, že morálne zdôvodnenie je ďalej verbalizované a posunuté ďalej, aby podoprelo už hotový úsudok ostatných. Odôvodňovanie podľa Haidta občas môže ovplyvniť iných ľudí, no pri morálnych otázkach je to veľmi zriedkavé. Haidt tvrdí, že racionálne presvedčanie funguje nie na základe súperiach argumentov, ale skôr vyvolaním nových intuícii u poslucháča.

Proces sociálneho presvedčania – Haidt tvrdí, že ľudia sú naladení na vznik skupinových noriem. Tento model ukazuje, že skutočnosť, že si priatelia, známi a príbuzní jednotlivca vytvorili morálny úsudok o nejakej udalosti, má priamy vplyv na ostatných, bez ďalšieho racionálneho presvedčania. Takáto sociálna sila síce môže mať za následok konformitu s názormi druhých len navonok, no v mnohých prípadoch sa ukazuje, že súkromné úsudky sú priamo formované úsudkami ostatných (Haidt 2001).

VÝVOJ MORÁLNEJ INTUÍCIE

Podľa Haidta sú morálne systémy vzájomne prepletené súbory hodnôt, cností, noriem, praktík, inštitúcií, technológií a psychologických mechanizmov, ktoré spolupracujú aby potláčali, či regulovali sebestvo a tak umožňovali fungovanie sociálneho života. Morálnymi teda nazývame tie problémy a úsudky, ktoré sú v záujme skupiny – zdieľa ich ak už nie celá spoločnosť, tak aspoň významná skupina ľudí, ktorej sa otázka netýka úplne priamo – celá spoločnosť, prípadne jej významná časť má záujem problém posudzovať.

Haidt a Craig tvrdia, že ľudia sa rodia s intuitívnou etikou – teda majú vrodenu pripravenosť cítiť súhlas či nesúhlas vzťahujúci sa na určité vzorce v udalostiach, ktoré sa týkajú aj iných ľudí. Štyri vzorce sú podľa výsledkov analýz rozoznávané najviac: utrpenie, hierarchia, reciprocity a čistota. Intuície, umožňujúce rozoznávať a posudzovať tieto vzorce, vytvárajú morálny systém danej kultúry – vrátane chápania cnosti a charakteru (Haidt a Craig 2004). Morálna intuícia, ktorej princípy sú vrodené, sa podľa Haidta počas života v danej kultúre formuje a modifikuje na základe troch procesov. Výsledkom je intuícia špecializovaná na jeden, prípadne dva etické komplexy, ktoré sú v danej kultúre podporované. Tri podmieňovacie procesy sú selektívna strata intuície (selective loss of intuition), imerzia v komplexe zvyklostí (immersion in custom complex) a socializácia s rovesníkmi (peer socialization) (Haidt 2001).

Selektívna strata intuície

Proces selektívnej straty intuície možno prirovnať k vrodenej schopnosti rozoznávať medzi stovkami foném, no ak sme niekoľko rokov vystavení len špecifickému jazyku, prípadne dvom, stratíme schopnosť tvoriť určité hlásky. Analogicky ku kultúrne podmieneným morálnym intuíciam Haidt tvrdí, že kultúra, ktorá by podporovala všetky morálne intuície, ktoré je ľudská myseľ pripravená vytvoriť, by riskovala spustenie množstva navzájom konfliktných morálnych intuícii pri každej posudzovanej udalosti. Zdá sa ale, že každá kultúra špecializuje ľudský morálny potenciál len na určitú podmnožinu intuícii, vzťahujúcich sa na špecifické udalosti.

V súlade s funkcionalistickou definíciou budem vychádzať z teórie „veľkej trojice“ morálnej etiky, v ktorej Richard Shweder (2002) navrhuje zovšeobecnenie jednotlivých predstáv (kultúrne zdieľané predstavy o tom, čo je hodnotné a žiadané z morálneho hľadiska) o morálnom dobre a rozčlenenie týchto predstáv do troch etických komplexov.

- 1) Etika autonómie je založená na morálnych pojmoch ako ublíženie, právo a spravodlivosť. Etické normy v oblasti autonómie ochraňujú jednotlivcov pri dosahovaní ich potrieb.
- 2) Etika komunity sa zakladá na pojmoch povinnosti, hierarchie a vzájomnej závislosti. Normy v tomto súbore pomáhajú jednotlivcom dosiahnuť a zachovať

si dôstojnosť a postavenie na základe ich pozície v spoločnosti a moci, ktorá z tejto pozície vyplýva.

- 3) Etika božskosti je založená na pojmoch prirodzeného poriadku, nezrušiteľných posvätných pravidiel, svätosti, hriechu a nečistoty. Normy etiky božskosti udržiavajú celistvosť spirituálnej stránky ľudskej povahy.

Podľa Shwedera sa kultúry odlišujú dominanciou špecifického etického komplexu (prípadne komplexov), ktorého normy a vyžadované hodnoty sú základom sociálnych praktík a vývoja morálnej ideológie (Shweder 1997).

Imerzia v komplexe zvyklostí

Komplex zvykov v danej kultúre je kľúčový pre vývoj v rámci daného kontextu. Podľa D'Andrade (Haidt 2001) je kultúrna znalosť oveľa viac ako súbor zdedených predstáv o dobrom a zlom spôsobu ako sa správať. „Je to skôr komplexná sieť znalostí explicitných, implicitných, zmyslových, afektívnych, kognitívnych a motorických schopností“ (D'Andrade, 1984, in Haidt 2001). Kultúrny komplex podporuje intuície v určitých oblastiach, napríklad v oblasti svätosti a čistoty. Morálne intuície sú teda rozvíjané a tvarované participáciou v tomto komplexe.

Socializácia s rovnocennými

Model sociálnej intuície prezentuje ľudí ako vysoko sociálne bytosti, ktorých morálne úsudky sú do veľkej miery utvárané úsudkami ostatných ľudí. Harris (1995) navrhuje teóriu skupinovej socializácie, podľa ktorej si ju deti osvojujú, vrátane morálnych hodnôt, od svojich rovesníkov. Harris vychádza zo štúdie, ktorá ukázala, že japonské deti vo veku 9 – 15 rokov, ktoré žili niekoľko rokov v Kalifornii, si osvojili niektoré charakteristiky miestneho správania svojich rovesníkov, ako spôsob interakcie s kamarátmi alebo spôsob riešenia problémov či zdôverovania sa. Deti pred týmto vekom alebo deti staršie ako 15 rokov si „ponechali“ zvyky svojej pôvodnej kultúry (podľa Haidt 2001).

Model sociálnej intuície podľa Haidta môže stavať na tom, že morálny vývoj je záležitosť dozrievania jednotlivca a kultúrneho tvarovania endogénnych intuícii. „Ľudia môžu nadobudnúť explicitnú znalosť dobra a zla v dospelosti, ale táto znalosť je výsledkom participácie v komplexe zvyklostí, ktorá vyžaduje senzorické, motorické a iné formy implicitných schopností, ktoré sú počas adolescence zdieľané s rovesníkmi a tak jednotlivci nadobúdajú fyzický a psychický pocit evidentnej pravdivosti morálnych tvrdení“ (Haidt 2001).

VÝSKUMNÉ OTÁZKY A PREDPOKLADY

Výskumné otázky sú zamerané na tri oblasti. Sú nimi prevládajúci etický komplex, model sociálnej intuície, reputácia a klebety. V otázkach zameraných na model sociálnej intuície sa zameriavam na osoby relevantné

v tomto procese, s čím súvisia aj otázky týkajúce sa klebiet a reputácie. V tejto časti sa však budem venovať len otázkam týkajúcim sa etického komplexu, keďže tie sa čiastočne podarilo zodpovedať predvýskumom.

Predpokladám, že normy v rámci prevládajúceho etického komplexu (komplexov): etika čistoty, hierarchie, božskosti (a etika lojality) „regulujú“ viacero domén, pričom jednou z nich je aj partnerský život a starostlivosť o deti a domácnosť.

Výskumné otázky vzťahujúce sa k etickému komplexu:

Aký etický komplex prevažuje v danom prostredí?

Aké druhy správania (a udalostí) v rámci domény „partnerský život“ budú patriť do prevládajúceho etického komplexu?

Materiál overujúci prvý okruh výskumných otázok bude teda pozostávať zo záznamu rozhovorov, z analýzy zhodnotenia modelových príbehov aj zo záznamu pozorovania prejavov emócií.

Predpokladám výskyt dvoch druhov pravidiel – prosociálne pravidlá, ktoré vyvolajú morálne emócie, a ich výsledkom bude aj motivácia k prosociálnej činnosti, teda budú zasahovať do života spoločnosti alebo posudzovateľa. Ostatný druh pravidiel budú pravidlá, ktoré nezasahujú do života spoločnosti.

VÝSKUMNÁ LOKALITA

V tejto časti zhrniem priebeh a predbežné výsledky predvýskumu, ktorý trval mesiac.

Miesto terénneho výskumu bolo zvolené viac-menej náhodne, to znamená, nemala som požiadavky na špecifické charakteristiky miesta, hádam len, že to mala byť menšia obec. Výskumnou lokalitou je obec nachádzajúca sa na severozápade Slovenska v Púchovskej doline, v blízkosti hraníc s Českou republikou. Má 693 obyvateľov, prevažne evanjelicko-augsburského vierovyznania. Je tu aj kostol, ktorý je „spádový“ aj pre evanjelikov okolitých obcí, katolícky kostol sa nachádza vo vedľajšej dedine. V tejto štúdií je názov obce aj okolitých obcí zmenený.

V auguste som realizovala predvýskum, ktorý bol zameraný na zistenie prevládajúceho etického súboru a na získanie respondentov, teda cieľovej skupiny. V prvom rade ale išlo o zoznámenie sa s lokalitou a s miestnymi obyvateľmi. Moja pozícia bola uľahčená dvoma vecami. V prvom rade sa mi podarilo ubytovať sa priamo v domácnosti. Po druhé, miestny starosta mi predstavil niekoľko obyvateľov, takže som za nimi nešla ako cudzinka. So staršími občanmi som sa zoznámila prostredníctvom starostu a potom vďaka efektu „snehovej gule“, s mladšími som sa zoznámila, keď ma (v rámci návštevy s mojou domácou) zavolali na cirkevné stretnutie evanjelickej mládeže, zvané „mládež“. Rozhovory som zatiaľ robila len so staršími občanmi, resp. s ľuďmi, ktorých mi sami odporučili a s miestnym kantorom – organistom. V tejto fáze výskumu v rámci oboznamovania sa s lokalitou som si preštudovala miestnu obecnú kroniku, kvôli reáliám aj kvôli témam na rozhovor, a preštudovala monografie, ktoré

o obci vyšli. Druhá časť boli samozrejme rozhovory, najmä poloformálne a účasť na dostupných aktivitách v obci, o ktorých ma informovali či už starosta, respondenti alebo moja domáca.

Tieto aktivity pozostávali z vychádzky do blízkej osady, ktorá bola organizovaná miestnou neziskovou organizáciou, ďalej to bol Deň včelárov vo vedľajšej obci a skúška spevokolu. Každý piatok som navštevovala „mládež“. Zúčastnila som sa svadby netere mojej domácej. Dôležitou súčasťou boli „neverejné“ aktivity, ktoré som absolvovala s domácou, najmä pomoc v záhrade a pri príprave jedla, ďalej návštevy jej rodinných príslušníkov a návštevy cintorína.

V tejto fáze som robila rozhovory viac menej formou životných príbehov, ktoré sa týkali rodinného prostredia, detstva respondentov a respondentiek, vzdelávania, zamestnania, ale aj náboženstva. Keďže v celkovom výskume pôjde o partnerské vzťahy, neobišla som v rozhovore túto oblasť, odpovede však neboli vždy veľmi priame, často som sa dozvedela skôr pohľad na vzťahy z historického hľadiska, no k utvoreniu podľa možnosti komplexného obrazu je to dobrý začiatok. Z historickej perspektívy boli zaujímavé najmä rozhovory s ľuďmi, ktorí sa zaujímajú o históriu obce a zvyky, ako aj o históriu evanjelickej cirkvi v tejto obci.

Na tomto mieste sa budem podrobnejšie venovať prvému okruhu výskumných otázok vzťahujúcich sa na prevládajúci etický komplex. V doterajšom výskume som etické pravidlá mohla obsiahnuť v podstate najmä vďaka odkazom na ne v poloformálnych rozhovoroch a zaznamenávaním dostupných každodenných situácií. V súvislosti s partnerskými vzťahmi a etickými pravidlami chcem poukázať na historické zmeny vo vnímaní manželstva s človekom iného vierovyznania a nemanželských detí.

Výskumná lokalita (názov je zmenený) je podľa záznamov v kronike aj podľa monografií takmer čisto evanjelická. Podľa slov miestneho cirkevníka:

„Lehota aj Lehôtka sú stále prevažne evanjelické. Čo sa týka toho, že sú tu katolíci, je to hlavne tak, že sa priženili zo Soboty. V Lehôtke sa budovalo družstvo, postavili sa bytovky, prisťahovali sa noví ľudia. Dôkazom toho, že to bolo naozaj silno protestantské je, že táto cirkev tu existovala približne 100 rokov bez kňaza. Ale zásadná vec bola, že ľudia mali doma Tranovského kancionál, že spievali doma piesne, mali domáce pobožnosti, toto v katolíckej cirkvi nebolo a toho sa nechceli vzdáť. Takže aj napriek tomu, že tu nebol farár, že tu nebola cirkev, potom keď v roku 1781 prišiel tolerančný patent, tak tu bolo dost' evanjelikov na to, aby si tu mohli postaviť chrám, teda viac ako 100 rodín, a vlastne si zachovali tú vieru“.

Ako som sa dozvedela od respondentky (nar. 1935), jej otec bol z Lehoty, mama z Lehôtky. Uviedla aj, že ľudia sa sobášili medzi týmito dvoma obcami, pretože:

„toto boli dve evanjelické dediny, čiže tie zväzky sa akosi uzatvárali v rámci Lehoty, Lehôtky, Zábory a Štvrtku, to boli evanjelické dediny. Zo Soboty sa uzatvárali (manželstvá) podstatne menej, pretože to bola katolícka dedina a vtedy sa veľmi dbalo na to, že keď si zobral katolíčku, tak to bolo veľmi zlé. Ani mu to nedovolili jednoducho. Dievčatám nedovolili jednoducho, rodičia mali pevnú autoritu, že povedali tohoto nie, lebo to je katolík. Ale to je generácia mojej mamy a ešte predtým tak 10 rokov, to sa na to tvrdo dbalo, ale teraz to už neplatí“.

Ďalšia respondentka (nar. 1948) uvádza (reprodukované z terénneho denníka),

že jej vštepovali, aby si nevzala katolíka, že za jej čias to bolo veľmi silné. Jej rodičia to až tak neriešili, ale že sa vedelo, že na zábavu v Sobote sa ísť nesmie, lebo tam sú katolíci. Keď ju rodičia pustili, tak tam šli aj jej kamarátky, a potom im ich rodičia prišli znadat', že čo ju tam pustili. Ona sama má za muža katolíka (sú ale rozvedení). Spomínala tiež, že keď chodila do školy do Púchova, tak postupne, ako si tam zo spolužiačkami všeličo hovorili, zistila, že okrem nej sú všetky katolíčky. Niekedy sa rozprávali o tom, že ako niektorá povie na spovedi, že sa bozkávala s nejakým chlapcom, ona takéto spovede nepoznala. Niektoré dievčatá od nej kvôli tomu, že je evanjelická, začali bočiť. Jedna jej tak povedala, že je celkom normálna, že prečo nie je katolíčka, a keď doma povedali, že v škole majú evanjeličku, rodičia im zakázali sa s ňou rozprávať. Vraj si skoro predstavovali, akoby mali evanjelici rožky. Vraj toto bola najmä „zásluha“ farárov, lebo to bol v podstate v tej dobe jeden z mála, a veľmi významný zdroj informácií.

Takže ako možno vidieť, aj neskôr bolo na „krížne“ manželstvá nazerané z nevôľou, boli však prípustné.

Ďalší proces, ktorý sa časom menil, bolo zoznamovanie mladých ľudí. „Vohľady“ ako uvádza respondentka (nar. 1935)

„v podstate sa to týkalo len sedliackych rodín, lebo veľmi tvrdo sa od seba líšili život sedliackych rodín a tzv. dedinskej inteligencie. Učiteľské rodiny, notárska rodina a aj obchodníci, to žilo takým panským životom“. Respondent (nar. 1927) si spomína na svoje časy vohľadov (cca 40-te roky minulého storočia) takto: „keď som mal 16 rokov, povedali starší mládenci, že chlapče, už si dost' šikovný, mohol by si byť medzi nami. Na spev som ale nebol. Tak ma zobrali do osady k jednej dievčine, no tak to som prvý raz videl jekési ty vohľady. Rečť

²Výraz respondentky

plno... jejej. Najlepšie bolo, keď sa kupovali tzv. ty jalovičky, to sa chodilo s kvitom na Božie narodenie. Tak sme prišli s kvitom, gazdiná spravila čaj, dalo sa do toho kvitu, zaspievalo sa, niekedy sa chodilo aj s harmonikou, harmoška hneď hrala. Ja som chodil s nimi, ale vzal som si susedku, raz mi otec povedal: ej, ty sprosták, ženu máš nablízku a chodíš po celej doline.“ Respondentka (nar. 1935) dopĺňa, že sa „vedelo, kto ku komu chodí, mládežníci sa stretávali v mliekárni pri čakaní na separát, ale žiadne chodenie vo dvojiciach. Mamy mali v merku, s kým chodí dcéra, ak to vyhovovalo, tak to bolo v poriadku, ak nie, tak sa proti tomu búrili.“

Z výpovedí aj iných respondentov vyplýva, že najmä pre deti zo sedliackych rodín bolo prvoradé gazdovstvo, v podstate pomocou rodičom trávili väčšinu svojho času, zábavy boli skôr príležitostné a tak mliekareň, kam nosili mlieko na odstredenie deti a mládež, tak aj studňa, kde bolo treba naberať vodu pre dobytok, boli akýmsi spoločenským centrom. Postupný vznik jednotného roľníckeho družstva priniesol v tejto súvislosti zmenu v trávení času a tým aj iné možnosti výberu partnera/partnerky. Miesto zoznámenia sa už nespájalo s prácou a prísne vymedzeným časom. Respondentka (nar. 1966) miesta zoznámenia v Lehôtke približuje takto:

„také centrum bolo Doprastav v Lehôtke, tam bola krčma a obchod a bol tam taký pláč, kde sa hral bedminton a s loptou sa tam hrávali. Tam boli vždy mládenci aj dievky. Najviac boli tam a potom si dohodli rande alebo tak. No a zábavy bývali, požiarická zábava každoročne, tak chodili všetci vyobliekaní.“

Takisto zoznamovanie mohlo trvať dlhšie. V tej dobe už „fungovali“ cirkevné stretnutia mladých a každú sobotu sa tam stretávalo aj do 30 ľudí.

„Toto malo veľkú výhodu toto stretávanie mladých ľudí. My sme spolu chodili rok (s manželom pred svadbou), predtým sme sa dlho poznali, teda skôr tak pozorovali. Ale chodili sme spolu iba rok, lebo som vedela o koho ide, aj on mňa poznal, chodili sme na stanovačky, na výlety, na všeličo.“

Zmena nastala aj vo vnímaní nemanželských párov a ich detí, i keď krst dieťaťa je stále vyžadovaným rituálom. Respondentka (nar. 1935) prezerala staré cirkevné archívy, ale aj si pamätá, že mať nemanželské dieťa znamenalo pre ženu hrozné postavenie. V archívoch sa dozvedela, že „raz za nejaké obdobie prišla na cirkevný zbor kontrola a pán farár musel podať podrobnú správu o všetkom. Časťou tej správy bolo, koľko je takýchto prespánok a koľko je nemanželských detí. Odsudzovala ich celá obec, najmä tie cirkevné...“. Aj v monografii sa možno dozvedieť, že začiatkom minulého storočia sa „mravne padnutým pannám v kostole vyhradzuje posledná lavica“ (Monografia obce,

1998), to znamená, že nemohli sedieť pri svojej rodine v rodinnej lavici. Respondent (nar. 1979) uvádza, že

„v dnešnej dobe sa to asi tak nerieši, ako kedysi, maximálne sa o tom kdesi poklebetí (o nemanželskom zväzku), alebo že je niekto v druhom stave. Poznám ľudí, ktorí sú rozvedení, ktorí ešte nemajú sobáš a sú evanjelici a chodia do kostola. A chcú pokrstiť deti, ale to až keby sa zosobášili je možné. Dnes už to nie je, že by nimi niekto opovrhoval, pretože už, možno u tej vyššej generácie, ktorá už ale nemá takú silu, že to zoskupenie nie je také silné, ale nie je to v kostole tak, akoby som povedal odsúdeniahodné“.

Na druhej strane respondentka (nar. 1948), pri prezeraní novín na strane venovanej novorodencom poznamenala, že teraz sa rodí strašne veľa nemanželských detí, teda nezosobášeným párom. Pri dieťati bolo uvedené meno matky aj otca (pri viacerých deťoch). Povedala, že podľa nej je svadba to hlavné, ak majú mať dieťa, ale tak že je to vec názoru. Ona sama je rozvedená. Takisto aj rozvod je niečo, čo bolo v minulosti nemysliteľné (v súvislosti s odsudzovaním) a dnes je to bežná, tolerovaná vec.

ZÁVER

Táto práca je v podstate jednou zo základných častí hlavného výskumu, ktorý sa bude zaoberať emóciami a morálnymi normami z oblasti partnerských vzťahov. Preto je nevyhnutné oboznámiť sa čo možno najobsiahlejšie s výskumnou lokalitou a jej históriou, ktorá je v tomto prípade neoddeliteľná od cirkvi, ako vyplýva z ďalších výpovedí, tak aj od folklóru. Obe hľadiská sú samozrejme dôležité aj pre súčasný život obce. V doterajšom výskume som začala postupne odhaľovať etické normy, prejavujúce sa ako verbálne v rozhovoroch, tak aj v každodennosti. Z hľadiska noriem je ešte nevyhnutné preskúmať (zatiaľ sa to podarilo len málo) hodnoty, v akých boli respondenti a respondentky vychovávané a prípadne aké hodnoty vstúpajú oni svojim deťom. Zamerať sa treba aj na výchovu vo vzťahu k opačnému pohlaviu. V predvýskume sa mi tiež špecifikovala výskumná vzorka, a to sú jednak starší obyvatelia, ktorí budú tvoriť kontrolnú vzorku. Ako hlavná cieľová skupina sa po návšteve terénu ukazujú príslušníci cirkevnej mládeže, ktorí pravidelne dochádzajú na stretnutia, sú tu ako manželské páry, tak aj randiaca mládež. V ďalších fázach výskumu je nevyhnutné pokračovať a prehĺbiť rozhovory, vypracovať škálované modelové príbehy a naďalej sa čo najviac zapájať do dostupných aktivít. Odhalenie fungovania samotného modelu sociálnej intuície a faktorov, ktoré v ňom pôsobia, si vyžaduje oveľa dlhšie výskumné pôsobenie, a predpokladám, že bude možné až po analýze všetkých dostupných čiastkových dát, teda na záver terénneho výskumu.

POUŽITÁ LITERATURA

- [1] BARKOW, J. H. 1992. Beneath new culture is old psychology: Gossip and social stratification. In J. H. BARKOW et al. (Eds.), *The Adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture* (pp.627–637). Oxford: Oxford University Press.
- [2] EDER, D. a J.L. ENKE 1991. The structure of gossip: Opportunities and constraints on collective expression among adolescents. *American Psychological Review*. 56(8): 494–508.
- [3] EHRLICH, P. R. a S.A.LEVIN 2005. The evolution of norms. *Plos Biology* 3(6): 0943–0948.
- [4] GRAHAM, J. et al. 2010. *Mapping the moral domain*. Retrieved from www.moralfoundations.org
- [5] BJÖRKLUND, F. et al. 2000 . *Moral dumbfounding: When intuition finds no reason*. University of Virginia. (unpublished manuscript).
- [6] HAIDT, J. 2001. The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgement. *Psychological Review*. 108(4): 814–834.
- [7] HAIDT, J. 2003. The moral emotions. In R. J. Davidson, K. R. Scherer & H. H. Goldsmith (Eds.). *Handbook of affective sciences* (pp. 852–870). Oxford: Oxford University Press.
- [8] HAIDT, J. a J. CRAIG. 2004 . Intuitive ethics: how innately prepared intuitions generate culturally variable virtues. *Daedalus*. Fall: 55–66.
- [9] MAHAPATRA, M. et al. 1997. The „Big Three“ of morality (autonomy, community, divinity) and the „Big Three“ explanations of suffering. In A. Brandt & P. Rozin (Eds.), *Morality and health*(pp. 119–169). New York: Routledge.
- [10] SHWEDER, R. A. a J. HAIDT. 1993. The future of moral psychology: Truth, intuition, and the pluralist way. *Psychological Science*. 4(2): 360–365.
- [11] SHWEDER, R. A. 2002. The nature of morality: The category of bad acts. *Medical Ethics*. (9)1.

*Tento príspevok bol realizovaný s podporou projektu VEGA 2/0092/11.

*Příspěvek je písemnou verzí přednášky, která zazněla na 7. mezinárodní studentské konferenci AntropoWebu podpořené ZČU v Plzni v rámci projektu SVK–2011–001. Publikace textu byla podpořena ZČU v Plzni v rámci projektu SGS–2011–031.